

КУЛЬТУРАЛАГІЧНЫ АСПЕКТ НАВУЧАННЯ БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ
ЯК РОДНАЙ І ЗАМЕЖНАЙ

Ідэя навучання мове ў кантэксце культуры грунтуецца на кумулятыўнай функцыі мовы і прадугледжвае, з аднаго боку, “уваходжанне” ў культуру ў працэсе навучання мове і, з другога боку, авалоданне мовай на аснове спасціжэння культуры. У наш час гэта ідэя актуалізавалася ў сувязі з развіццём лінгвістыкі, лінгвакультуралогіі, псіхалінгвістыкі, этналінгвістыкі, сацыялінгвістыкі і неабходнасцю адлюстравання іх дасягненняў у працэсе навучання як роднай, так і замежнай мовам.

Беларуская мова ў сістэме агульнай сярэдняй адукацыі выступае не толькі як прадмет вывучэння, але і як сродак навучання іншым вучэбным прадметам (ва ўстановах з беларускай мовай навучання), а таксама, як адзначаецца ў праекце Канцэпцыі вучэбнага прадмета “Беларуская мова” [4], з’яўляецца найважнейшым сродкам выхавання асобы, паколькі спрыяе ўзбагачэнню духоўнага свету вучняў, далучэнню іх да каштоўнасцей нацыянальнай і сусветнай культуры, выступае культурна-гістарычным асяроддзем, што фарміруе адукаванага, высокамаральнага чалавека, які павяжае іншыя мовы і народы – носьбіты гэтых моў. Навучанне мове садзейнічае засваенню ведаў, норм і каштоўнасцей, якія рэгулююць узаемадзеянне асобы і соцыуму, і, як вынік, стварае ўмовы для сацыялізацыі вучняў, іх актыўнага ўключэння ў розныя сферы дзейнасці сучаснага грамадства (адукацыйную, культурную, эканамічную, палітычную і інш.).

Рэалізацыя культуралагічнага аспекту ў навучанні беларускай мове ва ўстановах агульнай сярэдняй адукацыі звязана з двума напрамкамі – *лінгвакультуралагічным* (усведамленне вучнямі мовы як феномена культуры, у якім знайшлі адбітак яе праяўленні, засваенне нацыянальна маркіраваных адзінак беларускай мовы, развіццё здольнасці адэкватна ўжываць іх у маўленні, авалоданне мовай як сістэмай захавання і перадачы каштоўнасцей культуры) і *сацыякультурным* (засваенне сацыяльных норм маўленчых паводзін, культурных каштоўнасцей беларускага народа і агульначалавечых каштоўнасцей, ідэалаў, традыцый, звычаяў, якія рэгулююць узаемадзеянне і паводзіны людзей у грамадстве) [Там жа, с. 54].

Сучаснае вучэбна-метадычнае забеспячэнне адукацыйнага працэсу па беларускай мове накіравана не толькі на фарміраванне моўных, маўленчых і камунікатывых ведаў, уменняў і навыкаў вучняў, але і на выпрацоўку каштоўнасцяў сэнсавых устаноў асобы, здольнасці прымаць рашэнні ў розных жыццёвых сітуацыях, самастойна асвойваць любую галіну ведаў. Таму сярод агульнаметадычных прынцыпаў адбору зместу навучання асобае месца займаюць *прынцып навучання мове як феномену культуры* (грунтуецца на выкарыстанні ў якасці дыдактычнага матэрыялу нацыянальна маркіраваных моўных адзінак, якія перадаюць адметнасць беларускай моўнай карціны свету, а таксама культурна-навуковых тэкстаў, што знаёмяць вучняў з гісторыяй і культурай Беларусі: нацыянальнымі каштоўнасцямі, звычаямі і традыцыямі, рысамі нацыянальнага характару, выдатнымі дзеячамі мастацтва, навукі, гісторыі) і *прынцып культурна-моўнага дыялогу* (вызначае два напрамкі навучання беларускай мове ў дыялогу культур: 1) дыялог на моўным узроўні, звязаны з выяўленнем адметнага і агульнага

ў беларускай, рускай і іншых мовах; 2) дыялог на культуралагічным узроўні, заснаваны на спасціжэнні вучнямі каштоўнасцей іншых культур пры навучанні беларускай мове).

Дыдактычны матэрыял у сучасных вучэбных дапаможніках па беларускай мове (5–11 класы) скіроўвае на развіццё лінгвакультуралагічнай і сацыякультурнай кампетэнцый вучняў шляхам выкарыстання:

– фразеалагізмаў (напрыклад, пры вывучэнні тэмы “Правапіс *і, ы, й* пасля прыставак”: *вы(?)сці сухім з вады, дух за(?)маць, ады(?)сці ў нябыт, пры(?)сці ў галаву, абы(?)сці бокам, раз(?)грываць камедыю, пера(?)сці дарогу* – вучні запісваюць фразеалагізмы, устаўляючы, дзе трэба, літары *і, ы, й*, тлумачаць сэнс фразеалагізмаў);

– прыказак і прымавак (тэма “Прызначэнне літар *е, ё, ю, я, і*”: *Той патрыёт, хто змагаецца за народ. Бацькоў любі, старых паважай, здароўе беражы, Айчыне верна службы* – вучні вызначаюць, якія гукі абазначаны літарамі *е, ё, ю, я, і*, раскрываюць павучальны сэнс прыказак);

– загадак (тэма “Правапіс *не (ня)* з дзеепрыметнікамі”: *(Н..) шыта, (н..) кроена, а ўся ў рубцах. На (н..) змераным полі жывёла (н..) злічоная, а пастух рагаты* – вучні запісваюць загадкі, раскрываючы дужкі і ўстаўляючы прапушчаныя літары);

– устойлівых параўнанняў (тэма “Асаблівасці правапісу канчаткаў назоўнікаў 1-га і 2-га скланенняў (у родным і месным склонах адзіночнага ліку)”): *пішчыць як парася ў (плот), засеў як костка ў (глотка), людзей як на (кірмаш), разгуляўся як цяля на (вяроўка)* – вучні ўжываюць назоўнікі, што ў дужках, у патрэбнай склонавай форме);

– афарызмаў (тэма “Беларуская мова як адлюстраванне нацыянальнага бачання свету”: *У нас сваіх хапае слоў, / Крамяных, росных, васільковых, / Ад мурагоў і ад лясоў, / Ад светлых высяў жаўруковых* (Ю. Свірка) – выкарыстоўваючы канкрэтныя моўныя факты, вучні пацвярджаюць думку, выказаную Юрасём Свіркам);

– культуразнаўчых тэкстаў, у якіх паведамляецца пра святы, звычаі і традыцыі, духоўныя і матэрыяльныя каштоўнасці, сімвалы нацыянальнай культуры, рысы нацыянальнага характару, выдатных дзеячаў навукі, мастацтва, тлумачыцца паходжанне і семантыка нацыянальна маркіраваных моўных адзінак, раскрываецца нацыянальная спецыфіка вербальных паводзін і інш.

Змешчаны ў вучэбных дапаможніках дыдактычны матэрыял культуразнаўчага характару накіраваны на ўзбагачэнне слоўніка вучняў нацыянальна маркіраванымі моўнымі адзінкамі (гаваркімі словамі, уласнымі назвамі, устойлівымі параўнаннямі, фразеалагізмамі, прыказкамі і інш.), фарміраванне ўменняў тлумачыць іх сэнс і паходжанне, адэкватна ўжываць у маўленні, развіццё здольнасці здабываць з тэкстаў культуразнаўчую інфармацыю, карыстацца лінгвістычнымі і энцыклапедычнымі слоўнікамі і даведнікамі, ствараць уласныя выказванні на прапанаваную тэму і інш.

Спасціжэнне вучнямі каштоўнасцей і рэалій нацыянальнай культуры, фарміраванне здольнасці карыстацца культуразнаўчымі звесткамі ў працэсе маўленчых зносін адбываецца праз разнастайныя віды заданняў, звязаных з вывучэннем:

– сімвалаў нацыянальнай культуры (напрыклад, раскрыццё сімвалічнага сэнсу паняццяў з прасторы культуры);

– афарыстычных выказванняў стваральнікаў нацыянальнай культуры (напрыклад, тлумачэнне сэнсу крылатых выразаў, афарызмаў);

– беларускай безэквівалентнай (у адносінах да рускай мовы) лексікі (напрыклад, утварэнне безэквівалентных слоў пэўнай словаўтваральнай мадэлі па ўзоры);

– іншамоўных лексем (напрыклад, тлумачэнне семантыкі іншамоўных слоў на аснове інфармацыі пра іх паходжанне);

– норм маўленчых паводзін (напрыклад, падбор беларускіх адпаведнікаў да рускамоўных этыкетных формул) і інш.

Культуралагічны аспект праходзіць чырвонай лініяй і праз увесь працэс навучання беларускай мове як замежнай, бо ў адпаведнасці з сучаснымі патрабаваннямі аптымальнай прызнаецца толькі такая мадэль навучання мове, якая арыентуе на фарміраванне так званай міжкультурнай кампетэнцыі, пад якой разумеецца «здольнасць чалавека існаваць у полікультурным грамадстве, дасягаць паспяховага разумення прадстаўнікоў іншых культур і прадстаўнікоў сваёй культуры» [1, с. 134].

Як і ў навучанні беларускай мове як роднай ва ўстановах адукацыі Беларусі, культуралагічны аспект у навучанні замежных студэнтаў прадугледжвае вывучэнне фразеалагізмаў, прыказак і прымавак, загадак, устойлівых параўнанняў, афарызмаў, культуразнаўчых тэкстаў, а таксама формул маўленчага этыкету.

Так, ужо на першапачатковым этапе мэтазгодна выкарыстоўваць у працэсе навучання лічылкі, чыстагаворкі і хуткагаворкі, прыказкі і прымаўкі, загадкі, невялікія вершы, казкі. Чытанне і асэнсаванне гэтых невялікіх па аб’ёме дыдактычных адзінак ва ўводным курсе беларускай мовы дазваляе папоўніць слоўнік запас студэнтаў новымі лексэмамі, асэнсаваць і засвоіць рытміка-меладычныя асаблівасці беларускай мовы, а таксама пазнаёміць іх з вопытам і мудрасцю беларускага народа, заключаным у гэтых фальклорных жанрах малой формы.

Пастаяннае выкарыстанне такіх дыдактычных адзінак у адукацыйным працэсе дазваляе прадэманстраваць ужыванне гукаў у розных пазіцыях у слове, а завучванне на памяць прыказак і прымавак, загадак, невялікіх вершаў спрыяе правільнаму гукаўтварэнню і гукавымаўленню. Як справядліва зазначае Ван Гохун, такая работа “дазваляе пераадолець інтэрферэнцыю, якая абавязкова існуе пры накладванні вывучаемай мовы на родную. Па-другое, фарміруецца пэўная лінгвакультуралагічная кампетэнцыя, прысваенне культурных характарыстык другой мовы, моўнай карціны свету другога народа. Па-трэцяе, больш эфектыўна вырашаюцца задачы пераадолення моўных цяжкасцей” [2, с. 27].

Важным элементам любой нацыянальнай культуры з’яўляецца маўленчы этыкет. У мове, маўленчых паводзінах, устойлівых этыкетных формулах адлюстроўваецца багаты народны вопыт, непаўторнасць звычаяў, ладу жыцця, умоў побыту кожнага народа. Ужо з першых заняткаў замежныя студэнты знаёмяцца з формуламі беларускага маўленчага этыкету: формамі **вітання** (*Прывітанне! Добры дзень! / Дзень добры! Добры вечар! / Вечар добры!*), **развітання** (*Бывай(-це)! Бывайце здаровы! Усяго добрага (найлепшага)! і інш.*), **падзякі** (*Дзякую. Шчыра дзякую. Дзякуй! і інш.*), **прабачэння** (*Даруйце. Прабачце. Прашу прабачэння*). Засваенню падлягаюць і этыкетныя формулы, якімі абменьваюцца пры сустрэчы (*Як маешся? Як маецца? Як жывеш? Што новага? і інш.*), і адказы на іх (*Дзякуй, добра. А як ты (Вы)? і інш.*), формулы маўленчага этыкету за сталом (*Смачна есці! – Узаемна*) і інш.

Праца з дыдактычным матэрыялам па беларускім маўленчым этыкеце, вывучэнне асноўных этыкетных норм, якія знайшлі адбітак ва ўсіх сферах нацыянальнай культуры і асабліва ў мове (этыкетныя формулы і клішэ, жэсты і міміка, інтанацыя), дазваляе студэнтам засвоіць лінгвакультурныя адрозненні паміж беларускай і роднай мовамі і ўключыцца ў працэс міжкультурных зносін, захоўваючы выпрацаваныя грамадствам нацыянальна спецыфічныя і гістарычна зменлівыя правілы маўленчых паводзін.

Вялікім адукацыйным і выхаваўчым патэнцыялам валодаюць культуразнаўчыя тэксты (мастацкія, публіцыстычныя, навуковыя). Выкарыстанне на занятках *уласна культуразнаўчых тэкстаў* (паведамляюць пра культурныя рэаліі: святы, звычаі і традыцыі, духоўныя і матэрыяльныя каштоўнасці, помнікі культуры, гістарычныя і культурныя падзеі, спецыфічныя рысы нацыянальнага характару, выдатных дзеячаў мастацтва, навукі і пад.) і *лінгвакультуразнаўчых тэкстаў* (раскрываюць факты мовы праз прызму культуры: характарызуюць адметнасці мовы як кампанента нацыянальнай культуры; тлумачаць паходжанне і сэнтыку нацыянальна маркіраваных моўных адзінак; паведамляюць пра нацыянальную спецыфіку вербальных паводзін і пад.) дазваляе пазнаёміць замежных навучэнцаў з фактамі духоўнай і матэрыяльнай культуры беларускага народа: традыцыямі, мараллю, побытам, жыццёвай філасофіяй, каштоўнасцямі і інш.

Разам з тым культуралагічны аспект у навучанні беларускай мове як роднай і замежнай мае прынцыповыя адрозненні. Калі ў методыцы выкладання моў як замежных культуралагічны аспект дазваляе навучэнцам больш паўнаважна ажыццяўляць міжкультурную камунікацыю, у методыцы навучання беларускай мове як роднай яго галоўная мэта – фарміраванне “моўнай асобы носбіта мовы ў кантэксце яго роднай культуры” [3, с. 27].

Такім чынам, культуралагічны аспект у працэсе навучання беларускай мове як роднай і замежнай спрыяе фарміраванню ў навучэнцаў каштоўнасных арыентацый, маральна-этычных і культурных норм, навыкаў маўленчых зносін у кантэксце дыялогу культур. Фарміраванне ў працэсе навучання беларускай мове як роднай не толькі сістэмы тэарэтычных ведаў і ўменняў, але і якасцей асобы дае магчымасць рэалізаваць выхаваўчы патэнцыял вучэбнага прадмета і садзейнічае павышэнню сацыяльнай актыўнасці, вучэбнай матывацыі навучэнцаў і паляпшэнню якасці адукацыі ў цэлым. Асэнсаванне замежнымі навучэнцамі нацыянальнай спецыфікі беларускай культуры і мовы як неад’емнага складніка гэтай культуры (у параўнанні з роднай культурай) дазваляе ім уключыцца ў працэс міжкультурных зносін, наладжваючы свае маўленчыя і немаўленчыя паводзіны ў адпаведнасці з гэтай спецыфікай, і ў цэлым садзейнічае фарміраванню полікультурнай шматмоўнай асобы, што з’яўляецца стратэгічнай мэтай навучання любой замежнай мове.

ЛІТАРАТУРА

1. Азимов, Э. Г. Новый словарь методических терминов и понятий (теория и практика обучения языкам) / Э. Г. Азимов, А. Н. Щукин. – М. : ИКАР, 2009. – 448 с.
2. Гохун, Ван. О некоторых особенностях системы обучения китайских студентов русскому языку как иностранному / Ван Гохун // Педагогическое образование в России. – 2016. – № 12. – С. 24–28.
3. Дейкина, А. Д. Роль лингвокультурологического подхода в методике преподавания русского языка как родного, как иностранного и как неродного / А. Д. Дейкина, О. Н. Левушкина // Вестн. РУДН. Сер. Вопросы образования : языки и специальность. – 2012. – № 4. – С. 23–28.
4. Канцэпцыя вучэбнага прадмета “Беларуская мова” (5–11 класы) (праект) / Г. М. Валочка [і інш.]. // Роднае слова. – 2016. – № 1. – С. 53–60.